

ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ТА НАВЧАННЯ (ЧОЛОВІЧІ ГІМНАЗІЇ КИЄВА МОДЕРНОЇ ДОБИ)

Калінін І. М.

Викладач ВПНЗ «Київський медичний університет»,
м. Київ, Україна

Сьогодні освіта є не лише процесом духовно-морального та інтелектуального прийняття школярами моральних норм та національних цінностей через виховання і навчання особистостей, а є результатом засвоєння учнем певної системи знань, морально-етичної та особливо історичної культури, а тому є доцільним зробити екскурс в історичне минуле навчання в чоловічих гімназіях м. Києва початку ХХ ст.

Ключові слова: *духовність, духовно-інтелектуальне виховання та навчання, чоловічі гімназії Києва, гімназисти Києва, модерна доба, екскурсії Києвом.*

Today education is not only the process of spiritually-moral and intellectual acceptance by the schoolchildren of moral norms and national values through education and studies of personalities, and is the result of mastering of the certain system of knowledge, mental and ethical and especially historical culture a student, and that is why is expedient to do digression in historical past studies in the masculine gymnasias of Kyiv of beginning of XX of century.

Keywords: *spirituality, spiritually-intellectual education and studies, masculine gymnasias of Kyiv, high school students of Kyiv, modern twenty-four hours, to the excursion Kyiv.*

Проблема духовно-інтелектуального виховання і навчання особистості завжди була однією з актуальних. в усі часи вихованню духовності та культурі приділяли чимало уваги. Учні виховували через надання їм відповідних знань та вмій в системі освіти духовно-інтелектуального виховання і навчання.

Духовність є базисом, основою культури нашого суспільства та людини. Дослідженням духовно-морального виховання цікавилися фахівці різних напрямків — філософи, психологи, педагоги, — розкриваючи різноманітні аспекти формування духовно-моральних цінностей молоді. Духовне виховання окреслює процес створення умов (матеріальних, духовних, організаційних) у розвитку особистості. Воно допомагає розкрити особистість учня, закладає базу його інтелектуального потенціалу. у процесі історичного розвитку формується своєрідна та властива певній країні і історичному періоду система духовно-морального та інтелектуального виховання. Зазвичай це відбувається під впливом освітніх про-

грам, які дозволяють концентрувати увагу на становлення самосвідомості та національної ідентичності молодого покоління. Християнство проповідує необхідність виконання певних життєвих правил — заповідей Божих, завдяки яким людина стає духовно кращою. Викладаючи таку дисципліну, як Закон Божий, вчителі початку ХХ ст. ставили за мету прищепити гімназістам кращі здобутки світової духовної культури, такі як: духовність, мораль, добро, милосердя, справедливість, упокорювання, совість, християнські милосердя та любов у всіх сферах життя. [5, с. 110–114; 13].

Це був час коли релігія в суспільстві відігравала дуже важливу роль, тому соціально-моральні установки, які входили в цей предмет, виховували в учнях миролюбність, чесність, доброчесність, гуманність, шанування старших за віком й по положенню, працьовитість й головну установку — любов до своєї Батьківщини [13].

Закон Божий був основним виховним предметом в чоловічих гімназіях Росії модерної доби. Дана дисципліна була введена в навчальну програму гімназій у 1819 р. і практично не зазнавала змін до 1917 р. у 1–2 класх вивчали Старий й Новий Заповіт. у 3-му вивчали богослужіння православної церкви з поясненням церковних співів. у 4–5 вивчали докладній православний катехизис та церковну історію до Костянтина Великого. у 6–7 вивчали історію християнської церкви та її віровчення. Окрім цього вивчалось життя святих та проповіді видатних служителів церкви. [4, с. 85–97; 13].

Підручник з предмета вийшов у світ у 1823 р. Він був написаний архієпископом московським Філаретом Дроздовим і мав назву «Докладній православний катехизис». Пізніше його ще декілька разів перероблювали, але до 1917 р. він залишався основним підручником з предмета Закон Божий [2, с. 550–554; 13].

Для учнів чоловічих гімназій м. Києва навіть був розроблений спеціальний план, де акцент робився на релігійній складовій розвитку духовності, згідно з яким гімназисти повинні були оглядати місто, починаючи з відвідин: церков — Андріївської, Кирилівської, Десятинної, Трьохсвятительської, великої Лаврської, Спаса на Берестові; соборів — Володимирського, Михайлівського та Софійського; Києво-Печерської Лаври; монастирів — Михайлівського, Братського, Троїцького, Видубицького, Звіринецького, Межигірського; Голосіївської пустині; панорами «Голгофа»; Аскольдової могили; пам'ятників Богдану Хмельницькому, Іскрі та Кочубею, святим Володимирі, Ользі, Ірині [3, с. 290–316; 1, с. 37–38].

Інтелектуальна частина духовно-інтелектуального навчання складалася з багатьох складових. Для прикладу візьмемо одну з них, а саме введення в навчальну програму екскурсій. Як було написано в циркулярі

№ 20185 Міністерства Народної освіти 1900 р. «для розвитку індивідуальних, творчих здібностей гімназистів та покращення інтелектуальних якостей населення загалом». Цей циркуляр скасовував обов'язкові канікулярні роботи гімназистів, що стали неефективними і були поширені з 1873 р. Віднині вчителі повинні проводити екскурсії задля кращого викладу та засвоєння навчального матеріалу учнями, «з метою ознайомлення їх з історичними місцями, пам'ятками, святинями, музеями, відомими фабриками і заводами». Було надто важливим, це навіть підкреслювалося, що крім відпочинку, духовного та фізичного розвитку, такі екскурсії мали сприяти духовному та інтелектуальному розвитку гімназистів задля ознайомлення з історією та відомими місцями власної місцевості [14, с. 64–66; 1, с. 35–40].

Перед усім, гімназисти усіх класів, відвідували Міський музей Києва, де оглядали пам'ятки давньокам'яного віку. Особливу увагу приділяли Кирилівській палеолітичній стоянці. Давні пам'ятки греко-скіфської та Візантійської епох: предмети побуту з розкопок Пантикапеї, Ольвії, Херсонеса Таврійського; відділ слов'янських давностей, від епохи переселення народів до козацької. Проводилися екскурсії містом Володимира та містом Ярослава, де розглядали розкопки середньовічної садиби біля Десятинної церкви [9, с. 64–65].

Так, наприклад, згідно звіту попечителя Київського вченого округу, учні 2-ї гімназії здійснили екскурсію в селище Білогородка. Оглянули залишки будівель громадянського характеру, храму св. Спаса, побудованого Володимиром Святим, землянок давньослов'янської епохи, Трипільської культури, Литовсько-польського часу, конструкцій білгородського городища: дитинець, місто, розрізи валів та місця башт; предмети мистецтва. Серед останніх, на них справили велике враження, своїм чудовим та різноманітним орнаментом, емальовані плитки — витвори мистецтва княжої доби. Учні 8-х класів відвідали урочище «Дорогожичі», де розглядали кургани скіфської епохи, печери первісної людини в садибі Саханського та Кирилівської гори. Побували в Кирилівській церкві де оглянули фрески ХІІ ст. 1 листопада відбулася екскурсія по місту Володимира: місце хрещення Русі, місце княжих з'їздів біля Долбського озера та Вітичевського узвозу (здалеку), потім вони пішки пройшли по контуру старого Київського городища — відвідали: церкви св. Василя, Андріївську, садибу Петровського. Де оглядали місця язичницького жертovníка, місце палацу св. Ольги та Володимира Святого, розкопки Десятинної церкви, місця Ярославового Двора, монастиря Вотч (Федорівський), Батієвих воріт, розкопки монастиря св. Георгія [11, с. 110–116]. а в цей самий час гімназисти 1-ї гімназії побували в Київському церковно-археологічному

музеї при Київській духовній академії, де була зібрана величезна кількість церковної старовини (ікони, плащаниці, корогви, чаші, моделі храмів), залишки язичницької давнини, а також предмети давнього побуту — військового та цивільного, величезна нумізматична колекція візантійських монет, палеографічна колекція, єгипетська мумія, предмети буддійського культу, оригінальні моделі печерних храмів Криму, статуя Спасителя зі справжнім людським волоссям, два сингалезьких рукописи з о. Цейлон написаних на папірусі [6, с. 63–73].

Крім релігійних та історичних об'єктів гімназисти досить часто ходили на розвивально-пізнавальні екскурсії. Відвідували Південно-Руський машинобудівельний, скляний, цукрово-буряковий, винокурний, цукрово-рафінадний заводи та риборозводню. Були на заводі Київський арсенал, де їм прочитали лекцію про історію та призначення. Ознайомилися з процесом виготовлення всього необхідного для матеріальної частини артилерії (крім пороху, снарядів та гармат) [7, с. 74–76]. Ходили до центральної електростанції, електростанції для місцевих трамваїв та артезіанських колодязів, де дізнавалися, що артезіанські колодязі оснащені пристроями для аерації артезіанської води та видалення з неї сірководневого газу [6, с. 63–73].

Відвідали Педагогічний, Зоологічний та Зоотомічний музеї при Київському університеті св. Володимира. Ознайомилися з кістяком кита та інших гігантів, потворами різних тварин. Особливу цікавість викликали колекції птахів: колібрі, танагр та інші, без хребцеві: губки, коралі [6, с. 63–73]. Учні 5-ї гімназії відвідали виставку акваріумів, котра була організована Товариством прихильників акваріумів. Учні 4-ї гімназії зробили три екскурсії до пересувного музею: оглянули опудало кита та інших мешканців північних морів, у Києво-Печерській лаврі ознайомилися з її видатними пам'ятками давніх мистецтв [8, с. 52].

В березні 1901 р. учні 1-ї гімназії відвідали виставку в Київському музеї давнини та мистецтва. Перший поверх займали праці художників-«передвижників»: Шишкіна, Васнецова, Рєпіна, Крамського, Маковського, Кузнецова, Лемана, Полєнова, Харламова, Сурикова, Верещагіна, Дюккера, Кнюпфера. Другий поверх займали праці майстрів Епохи Відродження [7, с. 72–74]. Учні 3-ї гімназії побували в астрономічній обсерваторії університету св. Володимира. Їм продемонстрували приміщення обсерваторії, астрономічні прилади та хронометр. Після цього учні перейшли до спостереження космічних об'єктів: Луни, Марсу та Сатурну. в 5-й гімназії була екскурсія для барометричного вимірювання різних висот. Відвідали фізичну лабораторію університету св. Володимира де їм продемонстрували ряд цікавих опитів: помпу Геде та розрядження трубки

до повної зупинки струму через газ. Відвідали Куренівський аеродром, де проходила виставка аеропланів. Лекцію з цього приводу їм провів Ігор Іванович Сікорський. Побували на станції іскрового телеграфу, де начальник продемонстрував передачі депеші [10, с. 78–79; 12, с. 233–242].

На природничих екскурсіях досліджували природу рідного краю. Знайомилися та досліджували фауну та флору міста та околиць. Відвідували ліси: Голосіївський та Пущу-Водицю; Байковий та Кадетський гаї; Ботанічний та Зоологічний сади та сад при університеті св. Володимира; Межигірський та Видубицький монастирі; місцевості Липки, Печерськ, Святошин, Дарницю, Микільську Слобідку, де розбирали їхні особливості; знайомилися з представниками комах та деяких тварин: павуками, трав'яними клопами, равликами, тлею, мурахами, ящірками, жабами, деякими птахами, а також пташиними гніздами, шкірками личинок, яєчками комах, норами деяких тварин. Наочно ознайомилися з хвойним лісом, різними покривами, ґрунтами чорнолісся та чагарником. Під час екскурсії учням детально розповідали про архітектуру листяних та хвойних дерев, види хвої та хвойні шишки, листя просте та складне і т. ін. [7, с. 67–76; 8, с. 233–242]. Крім запасу вражень, результатом екскурсії був запас різного матеріалу: шишки, мохи, лишайники, папороть зі спорами, сережки берези, вільхи; гілля різних порід дерев, дубові гали, жолуді, яйця метеликів, котрі зимували і т. ін. [7, с. 78–80]. у жовтні 1907 р. учні 1–3 класів зробили екскурсію в ліс на лівий беріг Дніпра. Її ціль — побачити бор у снігу, послухати шум дерев, перейти по льоду приток Дніпра, для кращого сприймання твору «Мороз-воєвода» М. Некрасова та збору матеріалу для творчої роботи. Ще одна екскурсія на беріг Дніпра, перед читанням статті «Осінь на річці» та в ліс перед читанням статті «Осінь в лісі». Їхня ціль — збір матеріалу для написання твору. Взагалі, уроки на свіжому повітрі, біля Дніпра були направлені для оживлення національного духа — святобожності перед місцями на котрих будувалося минуле [8, с. 233–242].

А найбільше враження на гімназистів, серед усіх екскурсійних об'єктів, справляло відвідування Міського музею Києва.

Отже, для київських гімназистів модерної доби, духовно-інтелектуальне виховання почалося перш за все з введенням в навчальну програму Закону Божого та взятим як приклад, додатком до обов'язкових дисциплін, екскурсій. Закон Божий та постійні відвідини церкви допомагали гімназистам в розвитку духовності та моральних чеснот, а екскурсії по Києву та його околицям стали додатком до шкільної програми. Київ з його мальовничими околицями був для них своєрідним відкритим музеєм, де кожен експонат мав своє історичне, природознавче або прикладне значен-

ня. Київські учні після введення в навчальну програму екскурсій стали краще обізнаними, як з давнім, так і з сучасним їм Києвом.

Список використаних джерел

1. Бетлій О. В. Учнівські екскурсії по Києву в роки Першої світової війни. Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2015. Том 169. С. 37–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAi_2015_169_9 (дата звернення: 29.09.2023).
2. Бичкова В. М., Запальський Г. М. Закон Божий. Православна енциклопедія. 2008. Т. XIX. С. 550–551.
3. Волошинов В. В. Про учнівські екскурсії взагалі та історико-культурні зокрема. Праці Київського педагогічного з'їзду 12–16 квітня 1916 р. Київ : Т-во І. Н. Кушнерев і Ко, 1916. С. 290–316.
4. Калініна О. А. Закон Божий у російській школі першої половини XIX ст. Вісник ПСТГУ. Серія 2. 2014. № 4 (59). С. 85–97.
5. Морозова О. А. Традиційні цінності православної етичної освіти (1811–1917 рр.). Ярославський педагогічний вісник. 2009. Вип. 2. С. 110–114.
6. Звіт попечителя Київського вченого округу про стан гімназій і прогімназій за 1900 р. Київ : Друкарня-літографія Товариства Н. Н. Кушнерев і К., Київське відділення, 1901. С. 63–73.
7. Звіт попечителя Київського вченого округу про стан гімназій і прогімназій за 1901 р. Київ : Типо-літографія Товариства М. М. Кушнерьов і К., Київське відділення, 1902. С. 78–80.
8. Звіт попечителя Київського вченого округу про стан гімназій і прогімназій за 1907 р. Київ : Друкарня-літографія Товариства Н. Н. Кушнерев і К., Київське відділення, 1908. С. 233–242.
9. Звіт попечителя Київського вченого округу про стан гімназій і прогімназій за 1908 р. Київ : Друкарня-літографія Товариства Н. Н. Кушнерев і К., Київське відділення, 1909. С. 64–65.
10. Звіт попечителя Київського вченого округу про стан гімназій і прогімназій за 1909 р. Київ : Друкарня-літографія Товариства Н. Н. Кушнерев і К., Київське відділення, 1910. С. 78–79.
11. Звіт попечителя Київського вченого округу про стан гімназій і прогімназій за 1910 р. Київ : Друкарня-літографія Товариства Н. Н. Кушнерев і К., Київське відділення, 1911. С. 110–116.
12. Звіт попечителя Київського вченого округу про стан гімназій і прогімназій за 1912 р. Київ : Друкарня-літографія Товариства Н. Н. Кушнерев і К., Київське відділення, 1913. С. 233–242.
13. Хретиніна О. О. Зміст предмета Закон Божий у навчальних закладах Російської імперії у XVIII-XIX ст. URL: <https://human.snauka.ru/2016/11/17712> (дата звернення: 29.09.2023).
14. Циркуляр міністра народної освіти попечителям учбових округів — про скасування літніх канікулярних робіт учнів середніх учбових закладів (2-го серпня 1900 року, № 20185). Журнал Министерства народного просвещения. 1900. Вип. 9. С. 64–66.